

ერო პოეზიის ერთ-ერთი ძირითადი სალექსო სისტემაა. კერძოდ სილაბურია ჰიმნოგრაფიული საზომი იამბიკო. იამბიკო ისეთ საგალობელს ეწოდება, რომელიც სალექსო სტრაქონებად ან ტაქტებად დაყოფილი. სტროფი 5 ტაქტისაგან შედგება. თითოეული ტაქტი კი 12 მარცვალს (ძველი ქართული ტერმინოლოგიით „შეტყუება“) შეიცავს (58, გვ. 591). სხვა სალექსო ზომა ძველ ქართულ ლიტურგიულ ჰიმნოგრაფიაში ჭერჯერობით არ ჩანს. იყო ცდა ქართულ ჰიმნოგრაფიაში სხვა სალექსო საზომების ამოკითხვისა. ასეთი ცდა ეკუთვნოდა პავლე ინგოროყვას. მისი აზრით, ძველ ქართულ პოეზიაში გარდა კლასიკური ლექსისა გვხვდება ლექსის კიდევ ორი სახეობა: „სილაბური უკვეთელი ანუ ძველი ქართული თევისტული ლექსი“ და „წყობილი სიტყუა რიტმული“ (46, 557—558). მეცლევრის აზრით, სილაბური უკვეთელი ლექსი ისეთი სახეა ლექსისა, რომელშიც სალექსო ზომის ამოსავალია არა ტაქტი, არამედ სტროფი. სტროფში შეიძლება იყოს სხვადასხვა რაოდენობის ტაქტი, ტაქტში კი სხვადასხვა რაოდენობა მარცვლებისა. მაგრამ პირველი სტროფის მომდევნო სტროფებში ჩვენ გვქმნება თითოეულში იმდენი ტაქტი და ტაქტში იმდენი მარცვალი, რამდენიც პირველ სტროფში. ამგვარი ლექსითაა დაწერილი, პ. ინგოროყვას აზრით, ქართულ საგალობელთა დიდი უმრავლესობა. პ. ინგოროყვას ამ თვალსაზრისს არ იზიარებს კ. კეკელიძე. ქართული ლიტურგიკული ტექსტები და ამგვარ დაყოფაზე არავითარი მინიშნება ძველ კრებულებში არ ჩანს (83). „წყობილი სიტყუა რიტმული“; პ. ინგოროყვას აზრით, არის თავისუფალი უმარცვლო ლექსი შინაარსობრივ-ტაქტობრივი რიტმიკით; რიტმიკას ამ ლექსში ქმნის სახეთა პარალელურობა და არა ტაქტთა მარცვლოვანება. მეცლევარი ასეთი ლექსის კლასიკურ მაგალითად ასახელებს დავითის ფსალმუნების ქართულ თარგმანებს. ეს თვალსაზრისი საგანგებოდაა ჩვენ მიერ შესწავლილი (იხ. ქვეთავი „ქართული ფსალმუნების ინტონაციური თავისებურებანი“).

* * *

ამ დიდი ბერძნულენოვანი სასულიერო მწერლობის ქართულად თარგმნის საუკუნეების მანძილზე ასობით დიდი ქართველი ლიტერატორი ემსახურებოდა. ბევრი მათგანის სახელი უკვალოდ შთაუთქმეს უამთა სვლას და მონაზვნურ თავმდაბლობას, რომელიც აიძულებდა მათ საკუთარი სახელი საკუთარი ნამოღვაწის აწივანე კი არ მიეწერათ. მაგრამ ისტორიამ ამ პირობებშიც შემოინახა სხონა ზოგიერთი იმ დიდი მოღვაწისა, რომელიც თვალმოუხუტავად ემსახურებოდა ქართული სულიერი კულტურის ამ დიდ აღმავლობას.

სეით VIII და IX საუკუნეთა მიჯნის ცნობილი ქართველი მთარგმნელია. იგი საფუძველს უდებს იმ ავთოგრაფიულ „მრავალთავს“, რომელშიც შეტანილია წმინდანთა წამებთა და ცხოვრებათა კომენტარი, ანუ გადამუმუშავებული და გადაუკეთებელი, უძველესი რედაქციები. ეს კრებული საუკუნეთა მანძილზე იცეზოდა. ამ მრავალთავის უძველესი სინას მთაზე შემონახული ნუსხა (ივ. ჯავახიშვილის აღწერილობით № 11) ინახავს მინაწერს: „ითარგმნა იერუსალმს კელითა სეთ თარგმანისაჲთა“. ამ ცნობის თანახმად, კორნელი კეკელიძე თვლის, რომ სეითი მოღვაწეობდა იერუსალიმს, საბას ლავრაში და მას ბერძნული ენიდან უთარგმნია კიმენური რედაქციის ის 25 ავთოგრაფიული საკითხავი, რომელიც დასახელებულ ნუსხაშია დაცული (58, გვ. 133).

პროკოპი მღვდელი ქართული ლიტერატურის ისტორიის პირველი პერიოდის მოღვაწეა. მას პალესტინაში ან სინას მთაზე უთარგმნია ბასილ დიდის ასკეტიკა („მოკლე წესები“ და ერთი ასკეტური სიტყვა), რომელიც შემონახულია ჩვენამდე X საუკუნის სინას მთის ხელნაწერით (სინა 35). პროკოპის თარგმნილ ამ ასკეტიკას მოიხსენიებს ეფრემ მცირე ბასილ დიდის „ასკეტიკონის“ საკუთარი თარგმანის ანდერძში. პროკოპი მღვდლის თარგმნილი ბასილის ასკეტური წესები ბიზანტიისტიკაში უაღრესად მნიშვნელოვანია. პროკოპის თარგმანს მხარს უჭერს VI და VII საუკუნეების ლათინური და სირიული თარგმანები და ბასილ დიდის ძირითადი ასკეტური თხზულებების „მოკლე წესების“ თავდაპირველი რედაქციის აღდგენა შესაძლებელი ხდება ძირითადად მასზე დაყრდნობით (305; 202).

სტეფანე სანანოძე. ძველი ქართული წყაროები ბერძნული ავთოგრაფიის ქართულ ენაზე მთარგმნელთა შორის ერთად ასახელებენ სტეფანე სანანოძეს და დავით ტბელს. სტეფანეს ლიტერატურული საქმიანობა X საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედით უნდა დათარიღდეს, რამდენადაც მას ეფრემ მცირის ცნობით სემეონ ლოთთების მეტაფრასული საკითხავები უთარგმნია. ჩვენამდე სტეფანეს თარგმანებიდან მოღწეულია მეტაფრასული რედაქციის ავთოგრაფიული საკითხავები: „ცხოვრება თეოქტისტე ლეზველისა“ და „წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა გრიგოლ ნოსელისა შესხმა წმიდისა სტეფანე პირველმოწამისა“. უთარგმნია მას ავრეთვე „საკითხავი დაუჯდომელთა“, ეგრეთ წოდებული აკათისტო (58, გვ. 180).

დავით ტბელს უთარგმნია როგორც კიმენური, ასევე მეტაფრასული რედაქციის ავთოგრაფიული საკითხავები: კიმენური — ცხოვრება და მოქალაქობა ნეტარისა მართასი, ბარლამ მოღვაწისა, გრიგოლ ეპისკოპოსისა; მეტაფრასული — წამება არტემიძე, ათა ქრისტეს მოწამეთა, ელევთერისი. დავითს უთარგმნია

აგრეთვე გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებანი: შესქმანი და ქება-
ნი, სწავლანი, ეპისტოლენი, სიტყვანი. დავით ტბელი X საუკუნის
დასასრულის მოღვაწეა. კორნელი კეკელიძის თვალსაზრისით იგი
უნდა იყოს იოანე ათონელის და თორნიკე ათონელის ძმა (58, გვ. 180).

ეფთვიმე მთაწმიდელი (დაახლ. 955—1028) ფუძემდებელი და ყველაზე მნიშვნელოვანი წარმომადგენელია ათონის ქართული ლიტერატურული სკოლისა, რომელმაც X და XI საუკუნეების მიჯნაზე ახალი პერსპექტივა დასახა ქართული ლიტერატურისა და საზოგადოდ კულტურის განვითარებაში და ამ ახალი გზით წაიყვანა იგი.

ეფთვიმე მთაწმიდელი, ანუ ათონელი (ანუ ეფთვიმე იბერი, როგორც მას ზოგჯერ ბერძნული და ლათინური წყაროები მოიხსენიებენ) დაიბადა დაახლოებით 955 წელს სამხრეთ საქართველოში. იგი იყო დიდგვაროვანთა შვილი. მამამისი სიმამრის აბუბარბისა და ცოლისძმებისათვის ჩაუბარებია თავისი ოჯახი, ცოლი და შვილები, რომელთა შორის უმცროსი სწორედ ეფთვიმე იყო, და თვითონ იოვანეს სახელით ბერად აღკვეცილა. მალე პატარა ეფთვიმე სხვა ქართველ დიდგვაროვანთა შვილებთან ერთად მძევლად წაიყვანეს საბერძნეთის სამეფო კარზე. როდესაც იოვანემ ეს ამბავი გაიგო, ბიზანტიის იმპერატორს ეახლა და მისი ნებართვით შვილი უკან დაიბრუნა. მცირეწლოვანი შვილი მამამ მონასტერში (ოლიმპის მთაზე, მცირე აზიაში) წაიყვანა და ეფთვიმეს სახელით ბერად აღკვეცა. მამამ განსწავლა პატარა ეფთვიმე ქართულ და ბერძნულ ღვთისმეტყველებაში და რამდენადაც მასში სათანადო მონაცემები შეიძნა, ქართული მწერლობის სამსახური და ბერძნულიდან ქართულად წიგნების თარგმნა დაუსახა ცხოვრების მიზნად და ამოცანად. როგორც ავთოგრაფი გადმოგვცემს, იოვანემ ასე დამოძღვრა შვილი: „შვილო ჩემო, ქართლისა ქუეყანად დიდად ნაკლულევან არს წიგნთაგან და მრავალნი წიგნი აქლან, და ეხედვ, რომელ ღმერთსა მოუმიდლებია შენდა. აჲ იღუაწი, რაათა განამრავლო სასყიდელი შენი ღმრთისაგან“ (29, გვ. 61). ეფთვიმე მალე შეუღდა თავისი მისიის შესრულებას და, ავთოგრაფისავე სიტყვებით თუ ვიტყვი, „ყოველივე განაკურვან, რამეთუ ემეგითარი თარგმანი, გარეშე მით პირველთასა, არლარა გამოჩინებულ არს ენასა ჩუენსა და ვტონებ, თუ არცადა გამოჩინებდა არს“ (29, გვ. 61).

დაახლოებით 965 წლისათვის იოვანე თავის შვილთან და მოწაფეებთან ერთად ულუმბოს მთიდან საკუთრივ საბერძნეთში, ათონის მთაზე, გადასახლდა და ათონის მთის სამონაზვნო კორპორაციის მთავარ მონასტერში, ათანასე დიდის ლავრაში, დამკვიდრდა. 1083 წელს ქართველებმა დაასრულეს ათონის მთაზე საკუთარი მონასტრის, ივერიის ღვთისმშობლის მონასტრის, გუენებლობა, რომლის წინამძღვარი

მამამისი გარდაცვალების შემდეგ, 1005—1019 წლებში ეფთვიმე ათონელი იყო. 1019 წელს ეფთვიმემ უფრო ინტენსიური ლიტერატურული მოღვაწეობის მიზნით წინამძღვრობას თავი დაანება. გარდაიცვალა იგი 1028 წელს და დაკრძალეს საკუთარ მონასტერში ათონის მთაზე.

ეფთვიმე იყო არა მარტო ის დიდი მოღვაწე, რომელმაც განსაკუთრებული კვალი დატოვა ქართული კულტურის ისტორიაში, არამედ ის პიროვნება, რომლის სახელი მის სიკოცლესივე გასცდა საქართველოს საზღვრებს, „...რომლისა-იგი ნამუშევრი, — როგორც იტყოდა ავთოგრაფი, — ახარებს შორიელთა და მახლობელთა, და თარგმნილთა მისთა წიგნთა სიტყვებთა, ვითარცა ნესტვ ოქროსაჲ კმა-მიღალი, ოხრის ყოველსა ქუეყანასა, არა ხოლო ქართლისასა, არამედ საბერძნეთისასაცა“ (29, გვ. 41). ეფთვიმე ივირონის წინამძღვრობასთან ერთად, ჯერ კიდევ 1001 წელს ათონის დიდი ლავრის წინამძღვრის ათანასე დიდის ანდერძის თანახმად დანიშნული იყო ათონის დიდი ლავრის ეპიტროპად, ანუ სულიერ მზრუნველად. მამამისის, იოვანეს, გარდაცვალების დღიდან დაწყებული ეფთვიმე ამ თანამდებობას სიკვდილამდე ასრულებდა (ათანასეს ანდერძის თანახმად ეფთვიმემდე ეს თანამდებობა ეჭირა იოვანე ათონელს). იგი არ იყო ფორმალური „სულიერი ეპიტროპი“ ათონის დიდი ლავრისა. ავთოგრაფის თანახმად, „არცა პროტო, არცა სხუანი მამასახლისნი თვნიერ მისისა ბრძანებისა არაჲს აქმოლეს და იშუთი დღე გარდაცდის, რომელსა ათი ანუ ათხუთმეტი მამასახლისი არა მოვიდის მათ წინაშე. და კუალად ზრუნვამ დიდისა ლავრისა, საქმე მძიმე და მრავალფერი მის ზედვე იყო, რამეთუ დიდსა ათანასის მისდა მიენდო საუბრავი და დახედვამ და განგებამ მისი“ (29, გვ. 81). მართლაც, ეფთვიმე ათონის მთის ჩვენამდე მოღწეულ ბერძნულ აქტებს ხელს აწერს ბერძენთა დიდი ლავრის იკონომოსის ტიტულით. ბერძენთა დიდ ლავრაზე ზრუნავდა იგი სიკვდილის წინა დღეებშიც. ეფთვიმე გარდაიცვალა გზაში ათონიდან კონსტანტინოპოლს მიმავალი იმპერატორ კონსტანტინე VIII-თან, რომლისთვისაც ათონის დიდი ლავრის საქმეები უნდა მოესხენებინა. ეფთვიმეს ერთგვის ბიზანტიის იმპერატორმა ბასილმა (976—1025) კვიპროსის ავტონომიური ეკლესიის გამგებლობა — არქიეპისკოპოსობა შესთავაზა, მაგრამ მან ეს წინადადება არ მიიღო. ეფთვიმეს დიდი დამსახურება მიუძღვის ბიზანტიური ლიტერატურის წინაშეც. იგი ბერძნულ ენაზე წერდა ორიგინალურ ლიტერატურულ შრომებს. კერძოდ, მას დაუწერია ასკეტური შინაარსის თხზულება განდეგილი ბერის მოღვაწეობის წესის შესახებ, რომელიც დღეისათვის დაკრულია მხოლოდ ქართულ თარგმანში. თხზულება უაღრესად საინტერესოა მასში დაკანონებული სამოღვაწეო პრინციპებით. აყადე-

მიკოს კორნელი კეკელიძის შეფასებით, ჰუმანიზმის იმ სიმბოლურზე, რომელზედაც ამ ნაწარმოებების მიხედვით ეფუძნება მთავრი მთავრები დღეს, არ ასულა არც ერთი წარმომადგენელი ბერძნულ-ბიზანტიური პრაქტიკისა. ეფთვიმეს სახელით ათონის მთის ერთ ბერძნულ ხელნაწერში (№ 4650) შემონახულია, აგრეთვე, რამდენიმე ბერძნული თხზულება, კერძოდ: აფრიკადითი, ტროპარი, დიდება, აკოლუთია. განსაკუთრებული წვლილი ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიას ეფუძნება მთავრად იმით დასდო, რომ ქართულიდან ბერძნულად თარგმნი მთავრად უბრწყინალესი ძეგლი შუასაუკუნოვანი ქრისტიანული მწერლობისა — „ბალაჰვარი“ და „აბუკურა“, როგორც მთავარი მთავრები ეფთვიმეს უწოდებდნენ. ამ დიდმა დამსახურებამ ბიზანტიური კულტურის წინაშე განაპირობა ის, რომ XI საუკუნის შუა წლებში შექმნილი ეფთვიმეს ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი ქართული წყაროები თანდათანობით ზეპირი გზით გავრცელდა ათონელ ბერძენთა შორისა. ამის საფუძველზე უნდა იყოს შექმნილი ათონის მთის ბერძნული ხელნაწერებით (№№ 4467; 4573) ჩვენამდე მოღწეული ორი თხზულება „ცხოვრება წმინდის მამის ჩუენისა ეფთვიმე იბერისა“ და „ცხოვრება და მოქალაქეობა წმიდათა და ღმერთ-შემოსილთა მამათა ჩუენთა იოვანესი, ეფთვიმესი და გიორგისი, წმიდისა და დიდისა ივერთა ლავრის მამებისა“. ეფთვიმე მთავრები წმინდისა და დიდისა ივერთა არა მხოლოდ ქართულმა ეროვნულმა, არამედ ბიზანტიურმა ეკლესიამაც.

ეფთვიმე მთავრები ქართულ ენაზედაც წერდა ორიგინალურ ნაწარმოებებს. მისი სახელით საქართველოს ცენტრალური არქივის ერთ ხელნაწერში (№ 321) დაცულია ლირიკული ჟანრის ლოცვა, სათაურით: „თქმული წმინდის მამისა ჩუენისა ეფთვიმე ქართველისა“. კორნელი კეკელიძის დახასიათებით, მასში „გუერთიანებულია ღრმა რელიგიური განცდები მორწმუნე ქრისტიანისა, გონებრივი მჭკრეტელობა მოაზროვნე ადამიანისა და ფაქიზი აღმადგენა პოეტური გრძნობისა. ავტორს მოხდენილად შეუქამებია ამ ნაწარმოებში ქრისტიანული ეკსტაზიკის საუკეთესო დამახასიათებელი თვისებები“ (63, გვ. 157).

ეფთვიმე მთავრების ფასდაუდებელი ლეწული ქართული კულტურის წინაშე ძირითადად მაინც გამოიხატა იმ მრავალრიცხოვანი თარგმანებით, რომლებიც მან შესრულა ბერძნული ენიდან ქართულად. ბერძნულიდან ქართულად წიგნების თარგმნა ეფთვიმეს სიყრმიდანვე უნდა დაეწყო, რამდენადაც, ავიოგრაფის მითითების თანახმად, ეფთვიმე თარგმნიდა არა მხოლოდ ათონზე, არამედ ჯერ კიდევ ულუმბოს მთაზე მოღვაწეობის დროს. ყოველ შემთხვევაში ჩვენამდე შემონახულ 981 წელს გადაწერილ ბასილ დიდის ჰომილეტიკურ

თხზულებებს დართული აქვს ეფთვიმეს მამის იოვანეს ანდერძი, რომელშიც მითითებულია, რომ ეს თხზულება ეფთვიმე თარგმნა 977 წელს. ჩვენამდე მოღწეულია ეფთვიმეს თარგმნილი „იოანე მახარებლის ხილვა და ხილვისა თარგმანი ანდრია კრიტელისა“ 978 წელს გადაწერილი ხელნაწერით. ასე რომ, ეფთვიმე მთავრების მთავრების მთავრები მოღვაწეობდა დაწვებულია არა უგვიანეს 975 წლისა. სიყრმიდან დაწვებული სიკდილის დღეებამდე, ავიოგრაფის სიტყვით, „იგი სანატრელი შესვენებლად თარგმნი და რაათურით არა სცემდა განსვენებას თავსა თქსსა, არამედ დღე და ღამე ტკბილსა მას თავსა წიგნთა საღმრთოთასა შურებოდა“ (29, გვ. 62). ეფთვიმეს მიერ თარგმნილი ლიტერატურა ბიზანტიური მწერლობის თითქმის ყველა დარგს მოიცავს, ბიბლიიდან დაწვებული ეფთვიმეს თანამედროვე დიდი სეიმეონ მეტაფრასტის ავიოგრაფიული საკითხებით დამთავრებული.

ეფთვიმე მთავრები თავისუფალი სტილის მთავრები იყო. იგი ბერძნულ ლექსს „ალეგან-შემატების“ მეთოდით თარგმნიდა. ეფთვიმეს ამგვარი მთავრების სტილი დაფუძნებული იყო მაშინდელი ქართული საზოგადოების ძველი ლიტერატურულ ტრადიციებზე, რომლებიც სწორედ ამგვარ მთავრების მიხედვით უტყვრდა მხარს. ამასთანავე ეფთვიმე, როგორც ჩანს, ცდილობდა ქართველ მკითხველისათვის გაწვავებული და განმარტებული ტექსტი მიეწოდებინა; თანაც ყურადღებას აქცევდა იმას, რომ ქართული ეკლესიის პრაქტიკული საჭიროებისათვის ძალზე დიდი ლიტერატურა ერთბაშად იყო საჭირო. ამიტომაც ეფთვიმე უპირატესად შემოკლებულ რედაქციებს თარგმნიდა. მან ქართულ ენაზე თარგმნა შემოკლებული რედაქციები რამდენიმე აუცილებელი ძეგლისა: „წინამძღუარი“ იოანე დამასკელისა, რომელიც „გარდამოცემის“ შემოკლებულ და გაღაბულ შავებულ რედაქციას წარმოადგენდა; „მცირე სინაქსარი“; „მცირე რჩულის კანონი“; „მცირე კუთხევანი“ და სხვა. ამავე დროს ეფთვიმე პირველმა შეაყვია ქართულ მთავრების პრაქტიკაში ესოდენ გაბატონებული თავისუფალი თარგმანის პრინციპი. მან შენიშნა, რომ ქართული ბიბლიური წიგნები განსხვავდება ამჟღავნებდა შესაბამის ბერძნულ რედაქციებთან და ბერძნულთან დაახლოების გზით „სახარების“ ახალი რედაქცია შექმნა.

ძველ საქართველოში პოპულარული იყო ეფთვიმე ათონელის თარგმნილი წიგნები: „ავგაროზი“, „ქება და დიდება... მარიამისი“, აპოკრიფული აქტები მოციქულებისა, ანდრია კრიტელის „თარგმანი იოანე მახარებლის ხილვისა“, იოანე ოქროპირის „თარგმანება იოანეს სახარებისა“ და „თარგმანება მათეს სახარებისა“, ბასილ დიდის „თარგმანება ფსალმუნისა“ და „ითიკა“, გრიგოლ ღვთისმეტ-

ტყველს „სწავლანი სულიერნი“, გრიგოლ ჰრომთა პაპის „დიასლო-
ლონი“, იოანე სინელის „სათნოებათა კიბე“, ეფრემ ასურის „სწა-
ლანი“, იოანე დამასკელის „შობისათჳს წმიდისა ღმრთისმშობლისა“,
იოანე ოქროპირის „მარგალიტი“, სვიმეონ მეთაფრასტისეული „წამე-
ბანი“ კლიმენტოს ჰრომთა პაპისა, პროკოპი დუქსისა, წმიდა გიორ-
გისი და სხვა მრავალი.

ეფთვიმე მთაწმიდელის მოღვაწეობით ახალი ეტაპი დაიწყო ქარ-
თული ლიტერატურისა და კულტურის ისტორიაში. ათონელმა ქართ-
ველებმა და პირველ რიგში ეფთვიმემ, სწორად განჭვრიტეს ის დიდი
მნიშვნელობა, რაც მთარგმნელობას უნდა მინიჭებოდა ქართული ლი-
ტერატურის განვითარების ახალ საფეხურზე. სწორედ ამგვარმა მობრუ-
ნებამ ქართული ლიტერატურის ისტორიაში, საეკლესიო მწერლობის
ორიგინალური გზით განვითარებიდან გეზის აღებამ ორიოდოქსული
ქრისტიანული ლიტერატურის ამომწურავი ათვისებისაკენ, თავისუფა-
ლი თარგმნის მეთოდებიდან ბერძნულ დედანთან ზუსტად მისვლის
პრინციპის დანერგვამ ქართული ლიტერატურა თანდათანობით ამა-
ღუყვანა ცვერდით დიდ ბიზანტიურ მწერლობას და დასავლური გზით
განავითარა. ეს ახალი ხაზი ეფთვიმეს მოღვაწეობით არ დასრულე-
ბულა. პირიქით, ეფთვიმე მთაწმიდელი დამწყები იყო იმ ახალი
მიმართულებებისა, რომელიც გიორგი მთაწმიდელის, ეფრემ მცირის,
არსენ იყალთოელის და იოანე პეტრიწის თაობათა რუდუნებით თითქმის
მთელი 150 წლის მანძილზე გრძელდებოდა, ვითარდებოდა და იხე-
წებოდა.

გიორგი მთაწმიდელი (1009 — 1065) ქართული კულ-
ტურისა და ლიტერატურის ისტორიის უდიდესი მოღვაწეა. იგი არის
ათონის ლიტერატურული სკოლის ერთ-ერთი ძირითადი წარმომად-
გენელი, ეფთვიმე მთაწმიდელის საქმის გამგრძელებელი და განმა-
თარებელი. გიორგი დაიბადა 1009 წელს თრიალეთში. გიორგის მამას
იაკობი ერქვა, დედას — მარიამი. იაკობსა და მარიამს ექვსი შვილი
ჰყავდათ, გიორგი კი მესამე შვილი იყო. იგი ექვსი წლის ასაკში აღსა-
ზრდელად ტაძრისის დედათა მონასტერში მიუბრუნებიათ. როდესაც
გიორგი ათი წლის გახდა, ხახულის მონასტერში გადაუყვანიათ. აქ
მისი ბიძები, გიორგი მწერალი და საბა, მოღვაწეობდნენ. მალე გიორ-
გი მწერალი გადასულა დაბა ტყარწათას დიდებულის ფერსოს ჭო-
ჭიკისძის ოჯახში სულიერ მოძღვრად. ბიძას თან წაუყვანია პატარა
გიორგიც. 1022 წელს ბიზანტიის იმპერატორს ბასილს განდგომისათ-
ვის სიკვდილით დაუსჯია ფერსოს ჭოჭიკისძე, ხოლო მისი ოჯახი პატა-
რა გიორგიითურთ კონსტანტინოპოლს გაუწევია. აქ პატარა გიორგი
მიაბარეს სასწავლებლად „კაცთა ფილოსოფოსთა და რიტორთა,
ორითავე ცხოვრებითა შემკობითა, არა ერისკაცთა, არამედ მონა-

სათა ღმრთის-მოწმითა და ყოველთა მიერ წამებულითა“ (31, გვ. 118).
10 წელს სწავლობდა გიორგი კონსტანტინოპოლში. შემდეგ იგი სამ-
ხალხლოში დაბრუნდა და ხახულის მონასტერში ბერად აღიკვეცა.
მალე გიორგი უკე მთაზე დაემოწაჟა ქართველ ბერს გიორგი შეყენე-
რის და სამ წელიწადს იქვე რომანწმიდის მონასტერში ცხოვრობდა.
10 წლის ასაკში გიორგიმ იერუსალიმის წმიდა ადგილები მოილოცა
და თიბისი მოძღვრის შეგონებით 1040 წლისათვის ათონზე მივიდა.
1042—1044 წლებში გიორგი ათონის ივერიის მონასტრის დეკანოზია,
ხოლო 1044 წლიდან ამავე მონასტრის წინამძღვარი. 1056 წელს გიო-
რგი ტოვებს წინამძღვრობას და დაემკვიდრება ანტიოქიაში, მთელი
საქართველი მიჰყოფს ხელს ლიტერატურულ საქმიანობას. 1060
წელს გიორგი ქართველთა მეფის ბაგრატ IV-ის მოწვევით ჩადის
საქართველოში და ეხმარება მას საეკლესიო საქმეების მოწესრიგე-
რას. გიორგი გარდაიცვალა 1065 წელს კონსტანტინოპოლში, საქარ-
თელოდან ათონის მონასტრისაკენ გზად მიმავალი (58, გვ. 213—217).
გიორგის დიდი წვლილი მიუძღვის სამონასტრო და საეკლესიო
ქმედებების განმტკიცებაში როგორც საკუთრივ ათონზე, ასევე მთლი-
ანად საქართველოში. ათონზე გიორგიმ განამტკიცა ეფთვიმე ათონე-
რის შემდგომ ქართველთა მონასტრის შერყეული რუხუტაცია, კონ-
სტანტი დაამყარა ბიზანტიის საიმპერატორო და საქართველოს სამეფო
ქართან, შეაკეთა მონასტერი, აღწესა ქართველთა ათონზე დამკვიდ-
რებისა და მოღვაწეობის ფაქტები, შექმნა ათონის მთის ქართული
სკოლის ისტორია და აღწერა ათონის ქართული მონასტრის აღმა-
შენებელთა ცხოვრება. გიორგი მთაწმიდელის სახელი შთამომავლობი-
თაგან უკედავი გახდა უპირველეს ყოვლისა სწორედ იმით, რომ იგი
მთის ავტორი ბრწყინვალე აგიოგრაფიული ძეგლისა — „ცხოვრება
ბატარისა მამისა ჩუენისა იოვანესი და ეფთუმესი და უწყებად ღირსი-
სა მის მოქალაქეობისა მთისაჲ“. სიკვდილის წინ გიორგის საქართვე-
ლოდან ათონზე მიჰყავდა 80 უღმრთესი ბავშვი აღსაზრდელად და
ათონის ქართველთა მშობის განსამტკიცებლად. მოტირალ ბავშვთა
სამკლავიარო პროცესიამ ასაგვნა გიორგი მთაწმიდელის ცხედარი
კონსტანტინოპოლიდან ათონზე. 1057 წელს ანტიოქიის საპატრიარ-
ქაში პატრიარქ თეოდოსის წინაშე გიორგიმ დაიცვა ქართველთა
საეკლესიო დამოუკიდებლობა და ამავე დროს დაამტკიცა ქართველთა
მთელი ინტელექტი, განათლებულობა და სარწმუნოების სიმტკიცე.
1060—1065 წლებში ქართველთა მეფე ბაგრატ IV-მ და გიორგი მთა-
წმიდელმა ქართული ეკლესიის რეფორმა ჩაატარეს. დაირღვა ქარ-
თულ ეკლესიაში წოდებრივი უპირატესობის პრინციპი და დაწინაურ-
და ღირსეული კადრები. ქართული საეკლესიო პრაქტიკა ძველი
ხაზოვანი და ლიტურგიული წიგნებიდან გადავიდა ახალ თარგმა-

ნებზე. ქართული ეკლესია ამ დღიდან დაწყებული დღემდე კანონიკურად თვლის გიორგი მთაწმიდლის თარგმნის სახელად აღთქმას და ფსალმუნებს. გიორგის ცხოვრება და შემოქმედება დეტალურად აღწერა მისმა მოწაფემ გიორგი მცირემ. გიორგი ათონელი როგორც ქართულმა, ასევე ბიზანტულმა ეკლესიამ წმინდანად აღიარა.

უმთავრესი მხარე გიორგი მთაწმიდლის მოღვაწეობაში მაინც მისი ლიტერატურული საქმიანობა იყო. გიორგიმ გააგრძელა ეფთვიმე მთაწმიდლის დაწყებული საქმე — დიდი ბიზანტიური ლიტერატურის გადმოტანა ქართულ ენაზე და ამევე დროს განავითარა მისი მთარგმნელობითი პრინციპები. ეფთვიმე თარგმნიდა ე. წ. „კლებე-შემატების“ მეთოდით. ამგვარი მთარგმნელობითი სტილი შეცვალა გიორგი მთაწმიდელმა. მან პირველ რიგში ბიბლიური წიგნების ზუსტი ქართული რედაქციების ჩამოყალიბებას მიჰქცია ყურადღება. „ახალი აღთქმის“ უძველესი თარგმანები რედაქციულად განსხვავდებოდა XI საუკუნის ბერძნული კანონიკური ტექსტებისაგან. ამიტომაც ეფთვიმე მთაწმიდელმა ბერძნული ტექსტის მიხედვით ჩასწორა „სახარება“, მაგრამ გიორგის აღარც ეფთვიმეს შექმნილი „სახარების“ რედაქცია აკმაყოფილებდა და მან ხელმეორედ თარგმნა „სახარებაც“ და მთელი „ახალი აღთქმაც“ და მასთან ერთად „დავითნიც“. მართალია, გიორგი თეორიულად თითქოს იცავდა თავისუფალი თარგმანის პრინციპებს და „დავითნის“ საკუთარი თარგმანის ანდერძში მიუთითებდა: „ჩვენ, რომელი ჭერ იყო, ჩავვირთავს და, რომელი ჭერ იყო, დავიკლია, ვითა ჩუენსა ენასა მოუვიდოდა და წესი საქმისა ეძიებდით“, მაგრამ პრაქტიკულად იგი მკვეთრად გაემიჯნა ეფთვიმე ათონელის მთარგმნელობით პრაქტიკას და გარდა ბიბლიური წიგნების თვითგან თარგმნა ეფთვიმეს მიერ ერთხელ უკვე თარგმნილი სხვა სასულიერო წიგნებიც. შთამომავლობამ გიორგის თარგმანებს ეფთვიმეს თარგმანთაგან განსხვავებით უწოდა: „დიდი სვინაქსარი“, „დიდი კუთხეგანი“ და მათი ანალოგიით „დიდი პარაკლიტონი“, „დიდი მარხვანი“. გიორგის მიერ თარგმნილი ლიტერატურა მოიცავს საეკლესიო მწერლობის თითქმის ყველა ღარს. გარდა ზემოთ დასახელებული ბიბლიოლოგიური და ლიტურგიკული წიგნებისა, განსაკუთრებით პოპულარული იყო ძველ საქართველოში გიორგი ათონელის თარგმნილი ბასილ დიდის „ექუსთა დღეთა“; „წამება წმიდა გიორგისი“; „საწინააღმდეგობრულად საწელიწადი“; სიმბოლონი ნიკეა-კონსტანტინოპოლის კრებისა, გრიგოლ საკირველთმცემელისა, ათანასე აღქმანდრიელისა, ფოტი ბატარაქისა; „თთუენი ათორმეტნივე“. ეს უკანასკნელი თავისი შედგენილობით ორიგინალური ჰიმნოგრაფიული კრებულთაგანია. მასში გაერთიანებულია სხვადასხვა ბიზანტიელი ავტორის საგლობლები ერთსა და იმავე წმინდანზე, შიგ შეტანილია ქართული მასალაც.

გიორგი მთაწმიდლის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა მისმა აგო-გრაფმა გიორგი მცირემ ამგვარად შეაფასა: „ესე ყოველთა უწყით, ვითარმედ ეგევითარი თარგმანი თვნიერ წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთვიმესა სხუდა არა გამოჩენილა ენასა ჩუენსა და, ვჰვინებ თუ, არცა გამოჩენებად არს“ (31, გვ. 145).

სტეფანე ათონელი. ათონის მთაზე გიორგი მთაწმიდლის დროს მოღვაწეობდა იოანე ოქროპირის თხზულებათა მთარგმნელი სტეფანე. გადმოცემით მას იოანე ოქროპირის თხზულებათა ორი კრებული უთარგმნია: კლიტი და ფუტიკარი. დღეისათვის მხოლოდ ამ უკანასკნელის ფრაგმენტებია მოღწეული.

ლეონტი მროველი. მეთერთმეტე საუკუნის დიდი ქართველი მემატიანე, „ეფთვთა ცხოვრების“ ავტორი ლეონტი მროველი ბერძნული ენიდან მთარგმნელიც ყოფილა. კერძოდ მას უთარგმნია ცნობილი აპოკრიფული თხზულება „თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთვიმისი, თარგმანი დაბადებისათვის ცისა და ქუეყანისა და აღმისათვის“. ეს აპოკრიფი, რომელიც ქართულ ენაზე ბერძნულიდანაა თარგმნილი ასურული თხზულების „განძთა ქუბის“ ერთ-ერთ რედაქციას წარმოადგენს. კორნელი კეკელიძის ვარაუდით ლეონტის ამ აპოკრიფიდან ამოუღია ცნობა ნებროთის ასტროლოგიურ წიგნზე და მის საფუძველზე შეუთხზავს ლეგენდა, თითქოს ქართველ მეფეებს ხელში ეპყრათ წარმართული ნებროთის წიგნი (58, გვ. 243).

თეოფილე ხუცესმონაზონი. თეოფილე XI საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწეა. იგი გამრჩელებელია ათონელ ქართველთა საქმიანობისა, კერძოდ, გიორგი მთაწმიდლის მოწაფე უნდა ყოფილიყო. ლიტერატურული საქმიანობა XI საუკუნის 70-იან წლებში დაუწყია. აგიოგრაფიაში სვიმონ ლოლოთის მეტაფრასულ საკითხავებს თარგმნის. კერძოდ, უთარგმნია სვიმონ მეტაფრასტისეული წმინდანთა ცხოვრებანი სექტემბრის თვისა სრული სახით და ნაწილი ნოემბერ-დეკემბრისა. მასვე დაუთრევია ძალზე საინტერესო ცნობები სვიმონ მეტაფრასტის ცხოვრებასა და შემოქმედებაზე (81, გვ. 243—247). თეოფილეს უთარგმნია ჰომილეტიკური შრომები ეპიფანე კეპარიელის, ანასტასი სინელის; კირილე ალექსანდრიელის და იოანე ოქროპირის; პოლემიკურ-დოგმატიკური ტრაქტატები თეოდორიტე კვირიელის და ეპიფანე კეპარიელის. მისევე თარგმანს წარმოადგენს იოანე ოქროპირის „ასკეტიკონი“ და „თარგმანება დაბადებისა“. თეოფილეს ხელმეორედ, უფრო სრული და ზუსტი სახით, უთარგმნია ეფთვიმე ათონელის თარგმნილი პეტარიკი, რომელსაც თეოფილეს თარგმანში ეწოდება „სწავლანი შუამწიფრნი წმინდათა და ნეტართა მამათანი, სისრულისათვის სათნოებათაჲსა“ (იხ. დაწვრილებით 203, გვ. 151—160).

უფრემ მცირე არის ათონის ქართული ლიტერატურული სკოლის პრინციპების გამგებელი და განმავითარებელი, დიდი ფილოლოგი და მთარგმნელი, ისტორიკოსი და ფილოსოფოსი. ეფრემი, კორნელი კეკელიძის ვარაუდით, გვარად კარბიძე უნდა ყოფილიყო (იხ. 58, გვ. 250—253). ბიოგრაფიული ცნობები მის შესახებ არ მოგვცოვება. იგი დაბადებული უნდა იყოს XI საუკუნის I ნახევარში. XI საუკუნის სამოციანი წლების დასაწყისიდან ეფრემი უკვე თარგმნის ბერძნულიდან ქართულ ენაზე, მოღვაწიობს იგი მცირე აზიაში, ანტიოქიის მახლობლად, შავ მთაზე. შავ მთაზე ამ დროისათვის ქართველ ბერი-მონაზვნებს ძლიერი სალიტერატურო სკოლა შეუქმნიათ. ამ სკოლის ყველაზე დიდი წარმომადგენელი არის ეფრემ მცირე. როგორც ჩანს, ეფრემს სიკვდილამდე არ დაუტოვებია "შავი მთა. 1091 წლის მახლობლად იგი აქ კასტანას მონასტრის წინამძღვარი იყო. 1103 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების აქტები ეფრემს მცირეს უკვე გარდაცვლილად მოიხსენიებენ. შავი მთის ქართველი ლიტერატორები ეფრემს დიდი რუღუნებით ამზადებდნენ მაღალი ფილოლოგიური ასპარეზისათვის. როგორც ეფრემისეული ანდერძ-მინაწერებიდან ჩანს, მთარგმნელობას მას ასწავლიდნენ საბა თუხარელი და ანტონ ტბელი. პუნქტუაციის შემოღება ეფრემს უკარნახა იოანე ფარნაეელმა. სათარგმნ თხზულებებს მას ურჩევდა გაბრიელ მღვდელი. ეფრემი ამყარებს კავშირს ანტიოქიის მაღალ საეკლესიო წრეებთან. მას ლიტერატურულ-მეცნიერული კონტაქტი ჰქონდა თვით ანტიოქიის პატრიარქთან, რომლის ნებართვით ეფრემი სარგებლობდა სემიონწმინდის უმდიდრესი ბიბლიოთეკით. ეფრემს ნაცნობობა ჰქონია ცნობილ ბიზანტიელ კანონისტ ნიკონ შემოეღთან, არაბ ავთოგრაფ მიქელ ბერთან, ადნის მიტროპოლიტ სამუელთან, რომელიც არაბული ენიდან ბერძნულად მთარგმნელი იყო. ამიტომაც, რომ ეფრემი დგას თავისი თანამედროვე ბიზანტიური ფილოლოგიის უმაღლეს დონეზე.

ეფრემ მცირემ განავითარა ეფთვიმე და გიორგი ათონელების შეხედულებანი და საკუთარი მთარგმნელობითი თეორია შექმნა. მისი მთარგმნელობითი სისტემა სამი ძირითადი პრინციპით განისაზღვრება: 1. თხზულებას თარგმნა მიზანშეწონილია თავდაპირველი დედინიდან; იმ ენიდან, რომელზედაც იგი შეიქმნა. 2. შესრულებული თარგმანი ღვთისაღმადმოსაყდრის უნდა იყოს, იმეგობრად, რომ სიზუსტე არ შელახოს იმ ენის ბუნება, რომელზედაც თარგმანი შესრულდა. 3. თარგმანზე დართული უნდა იყოს საგანგებო კომენტარები, რომლებშიც განხილული იქნება თხზულებასთან დაკავშირებული ისტორიულ-გრამატიკული და ტექსტოლოგიური საკითხები.

ეფრემი ამ ზოგად, თავისთავად მაღალპრინციპულ შეხედულებ-

ბებს თავის პრაქტიკულ მთარგმნელობით მოღვაწეობაში ზუსტად იყავდა. იგი პრინციპულ მნიშვნელობას ანუჭებდა იმას, რომ თხზულება უშუალოდ ორგინალის ენიდან გადმოთარგმნილიყო ქართულად. სწორედ ამიტომ მან უშუალოდ ბერძნულიდან თარგმნა გრიგოლ ღმრთისმეტყველის ჰომილეტიკური სიტყვანი, რომელთა ერთი ნაწილი, გრიგოლ ოშკელის მიერ სიმსუბრითან თარგმნილი, ქართულად უკვე არსებობდა. ეფრემმა იცოდა ეს ფაქტი, მაგრამ შენიშნავდა: "მე სიმსუბრისა წილ ბერძნულისაგან კუალად მითრედ ვიძულე თარგმნად, რამეთუ სომეხისა შვილსა და ბერძნისა შვილისა-შვილისა, ნუჟუჟე და არა უმკვლესა თვთ უმკვი და საკუთარი შვილი აღვირჩიოვ" (134, გვ. 227). განსაკუთრებით დიდი გულმოდგინებით აღევნებდა ეფრემი თვალყურს იმას, რომ ქართული თარგმანი ღვთისმეტყველების ზუსტი ყოფილიყო. ამ თვალსაზრისით უადრესად საინტერესოა ის გარემოება, რომ ეფრემი არ მოერიდა ისეთ დიდ ავტორიტეტებს, როგორც იყვნენ ეფთვიმე და გიორგი მთაწმიდლები. ეფთვიმე მთაწმიდლის თარგმნილ გრიგოლ ღმრთისმეტყველის თხზულებებში ორი სხვადასხვა "სიტყვა" ერთმანეთზე მეტაწიურად იყო გადაბმული. ეფრემი აღნიშნავს, რომ მან არ იცის, რამ გამოიწვია ასეთი აღრევა, მაგრამ ამას "ჩვენ გუაყუედრებდეს ბერძენი" (134; გვ. 226). იგი თავიდან თარგმნის ამ ორ თხზულებას ორიგინალის ტექსტის შედგენილობის ზუსტად დაცვით. ეფრემი მოითხოვდა ბერძნულ დედანთან უადრესად ზუსტად მისვლას. ამ თვალსაზრისით მან გიორგი მთაწმიდლის თარგმნილი "სამოციქულო" თავიდან ბოლომდე შეუღარა ბერძნულ დედანს და საკუთარი შენიშვნები დაუტოო. ამგვარი კრიტიკული დამოკიდებულება დიდი მთაწმიდელი წინაპრებისადმი, როგორც ჩანს, ეფრემს არ აბატიეს და იგი იძულებული გახდა განეცხადებინა და დაეწერა, რომ ქედს იხრის ეფთვიმესა და გიორგის წინაშე. ეფრემის ტექსტოლოგიური ძიების სიღრმე სხვა მომენტებშიც გამოძვლავდა. იგი საუკეთესოდ იცნობდა ძველ ქართულ მწერლობას და ცდილობდა, ქართულად ერთხელ უკვე თარგმნილი თხზულება მანამ არ ეთარგმნა, ვიდრე ძველ თარგმანს დაწვრილებით არ შეისწავლიდა. ეფრემი 12 წელს ელოდებოდა პროკოპი მღვდლის მიერ ქართულად თარგმნილ "ასკეტიკონს" და მხოლოდ მის შემდეგ ვაგბრელო ამ წიგნის თარგმნა, როცა ჩათვალა, რომ ძველი თარგმანი უკვე დაკარგული იყო. ეფრემი ხელმეორედ თარგმნიდა ეფთვიმეს თარგმნილ თხზულებებს, განმარტავდა მის მთარგმნელობით სტილს, "კლება-შემატებით" შეთარღს. იგი თვლიდა, რომ ეფთვიმე ცდილობდა განმარტებული ტექსტი მიეწოდებინა ჭერ კიდევ მოუმწიფებელი ქართველი მკითხველი საზოგადოებისათვის, მაგრამ ახლა, — განაგრძობს ეფრემი, — უფრო მაღალ დონეზე მდგომი ქართველი მკითხველისათვის ზუსტი

თარგმანის მიწოდება საჭირო (ეფთვიმე „სიჩხოებასა ჩუენისა ნათესავისა სძითა ზრდიდა და მხალითა, ხოლო აწ, მის მიერ აღზრდილი, მტკიცისა მოქენე ექმნა“). ეფრემი გარკვეულ მუშაობას აწარმოებდა სათარგმნელი ბერძნული დედნების შესარჩევად. ბასილ დიდის „ასკეტიკონის“ თარგმნისას ეფრემ მცირეს სამი წიგნისა ცავის რამდენიმე ხელნაწერით უსარგებლო, რის შესახებაც თარგმანზე დართულ ანდერძში თვითონვე მიუთითებს: „... თუთა ორთა წიგნის საცავთა სქმე-ლოწმობისათა ასკეტიკონი სხუთა და სხუთა ჰმატლეს ურთიერთას. ამისთვის თუალისადაც მოვდიეთ“ (A—689, 185r).

განსაკუთრებით საყურადღებოა ის კომენტარები, სქოლიოები (ანუ „შეისწავნე“, როგორც თვით უწოდებს), რომლებსაც ეფრემ მცირე ურთავდა თავის თარგმნულ თხზულებებს. ამგვარი კომენტარების საჭიროება ეფრემს კარგად ჰქონდა გააზრებული და ამიტომაც მიუთითებდა: „შეისწავნე და განსაზღვრება განჩინებითურთ და სამეცნიეროდ ესე ყოველთა წიგნთა ბერძნულთა უწერიან კიდესა, რათა რაჟამს სამეცნიეროსა რასმე სიტყუასა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უკმლეს მიმოცურებული ჟამი ანუ ყოვლისავე გარდაკითხვად“ (134, გვ. 217). ამგვარი სქოლიოებით, ანდერძებითა და წინათქმანით უხვადაა მოვანილი ეფრემისეული თარგმნილი თხზულებების გვერდები. მათში შეხედებით უაღრესად საინტერესო კომენტარებს და ცნობებს ქართული და ბერძნული ენის¹, ქართული და ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიისათვის. ეფრემის ინტერესის სფეროში შემოიღის ფილოსოფიის, თეოლოგიის და ისტორიის საკითხები. ასე, მაგალითად: ეფრემი კრიტიკულად იკვლევს სახარების უძველესი ქართული თარგმანის ბერძნულ ტექსტთან მიმართების პრობლემას, ეფთვიმე მთაწმიდლის თარგმნილი ბასილ დიდის „ითიკის“ რაობას, ბასილ დიდის „ასკეტიკონის“ ავტორობის საკითხს, ქართული და ბერძნული ცალკეული ლექსიკური ერთეულების ნიუანსებს, ბასილ დიდის სანათესაოს კავშირს პონტოსთან, არეოპაგეტიკის კორპუსის ავტორის ენობას, არეოპაგეტიკის მიმართებას ქრისტიანობასთან და სხვ. განსაკუთრებით დაინტერესებულია იგი ანტიკური მითოლოგიის საკითხებით. ამ ტიპის კომენტარები მას ბერძნულ სასულიერო მწერლობაში გულმოდგინედ უძებნია და გადმოუღია ქართულად დამოუკიდებელ თხზულებებზე — „ზღაპრობანი“: „დიდისა ბასილის ეპიტაფიასა შინა შემოღებულნი“, „კჳალად იესუასნი“ და „ივლიანეს ბირველისა იანჭიქებისა“. ეფრემ მცირის მთარგმნელობითი და მეცნი-

¹ საფიქრებელია, ეფრემ მცირეს ეკუთვნოდეს ბერძნული და ქართული ენების შედარებითი გრამატიკისათვის უაღრესად საინტერესო ტრაქტატი „სიტყუაჲ ართრონათჳს“, რომელიც შემონახულია ჩვენამდე ხელნაწერით S—312 (ამგვარად გარადიდებს ამ ტრაქტატის მკვლევარი მ. შანიძე).

ქართული მოღვაწეობის ზოგიერთი კონკრეტული საკითხი ჩვენ მიერ საჩივრებოდაა შესწავლილი (იხ. წინამდებარე წიგნის გვერდები: 163 — 166).

ამგვარი მაღალი ფილოლოგიური პრინციპებით ეფრემ მცირეს ქართულად უთარგმნა უმდიდრესი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური, დოგმატიკურ-პოლემიკური, ასკეტურ-მისტიკური, ჰომილეტიკურ-ეგზეგეტიკური, ისტორიულ-აგიოგრაფიული და ჰიმნოგრაფიულ-ლიტურგიკული ლიტერატურა. მათგან საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს: ფსევდო დიონისე არეოპაგელის ხუთივე თხზულება; იოანე დამასკელის „წყარო ცოდნისა“ („დიალექტიკა“ და „გარდამოცემა უცილობელი მართმადიდებელთა სარწმუნოებისა“); „თარგმანებაჲ დივინისაჲ“ კატენების სახით შედგენილი (დავითის „ფსალმუნთა“ ყოველ მუხლს აშიაზე ახლავს სხვადასხვა ღვთისმეტყველთა განმარტება), რომელიც აერთიანებს ათანასე და კირილე ალექსანდრიელების, ბასილ დიდის, ევსუქი იერუსალიმელის; ასტერი ამასიელის და იოანე ოქროპირის ფსალმუნთა განმარტებებს და თავისი არქიტექტონიკით ორიგინალურ ქართულ შრომად უნდა ჩათვალოს (274); ბავლეს ეპისტოლეთა იოანე ოქროპირისეული კომენტარები; ბასილ დიდის და ეფრემ ასურის „ასკეტიკონები“; ბალადი ჰელენეპოლის „ლაესაიკონი“, გრიგოლ დვთისმეტყველის „სიტყუანი“, მეტაფრასული რედაქციის აგიოგრაფიული „ცხოვრებანი“ და „წამებანი“ (იხ. 58, გვ. 250—269; 203, გვ. 107—131). დღეისათვის ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერებში დატანილია ეფრემ მცირის თარგმნილი 128 თხზულება. ამ თხზულებათაგან 14 აგიოგრაფიული საკითხავია, რომელთა ავტორები უცნობია; ხოლო დანარჩენის ავტორებია ბიზანტიური ლიტერატურის უდიდესი წარმომადგენლები: ათანასე ალექსანდრიელი, ამფილოქე იკონიელი, ანასტასი სინელი, ანდრია კრიტელი, ბასილ დიდი, ბასილ მთავარ-ეპისკოპოსი სელევკიისა, გერმანე კონსტანტინოპოლელი, გიორგი ნიკომიდელი, გრიგოლ ნოსელი, გრიგოლ ნეოკესარიელი, გრიგოლ ნაზიანზელი, ეფრემ ასური, დიონისე არეოპაგელი, ევსუქი იერუსალიმელი, თეოდორე სტოდოელი, თეოდორიტი კვირიელი, იოანე დამასკელი, იოანე ოქროპირი, მაქსიმე აღმსარებელი, კასიანე პრომიელი, იოანე მთავარეპისკოპოსი თესლონიკისა, მეთოდი კონსტანტინოპოლელი, მიქაელ სვიმონოვიდელი, ნიკიტა პაფლაგონელი (ნიკიტა სე-რონიელი), ნონე, ბალადი ჰელენეპოლელი, სოფრონ იერუსალიმელი (14).

ეფრემ მცირის სახით XI საუკუნის ქართულ მწერლობას ჰყავს უაღრესად მნიშვნელოვანი და მრავალმხრივი მოღვაწე — პროდუქტიული მთარგმნელი; ორიგინალური ისტორიული თხზულებების ავტორი (ეფრემის კალამს ეკუთვნის ორი ისტორიულ-აგიოგრაფიული

შრომა: „მოსაცნებელი მცირე სვეონისათვის ლოლოთებისა და თხრობა მზეზსა ამით საკითხავთა თარგმანისას“ და „უწყებამა მზეზსა ქართველთა მოქცევისას, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიყენიებოდა“; ბიზანტიური სასულიერო მწერლობის კომენტატორი სეფრისი ავტორია ორიგინალური ეგზეტიკურ-ფილოლოგიური შრომების: „სეფრისი ფსალმუნთა თარგმანებაზე“ — „უწყებამა მზეზსა და ვითარებასა, და თხრობამა წესსა და სამარებასა წინამდებარის ამის წიგნისას, რომელ არს თარგმანება ფსალმუნთა (179), „წინაბეჭე სიტყვას — თხრობამა დიდისა დიონისისისა და წიგნისა მათთვის მის მიერ აღწერილთა“ (39 ა), და სამოციქულოს თარგმანება-კომენტარებისა (36) I; ქართული ლიტერატურის კრიტიკოსი მკაცრი ფილოლოგი და მკვლევარი-ისტორიკოსი.

არსენ იყალთოელი XI საუკუნის II ნახევრისა და XII საუკუნის I მეოთხედის ცნობილი ქართველი ფილოსოფოსი და მთარგმნელი. ამ პერიოდის საისტორიო წყაროები რამდენიმე არსენს მოიხსენიებენ. ესენია: არსენ იყალთოელი, არსენ გაჩეხიძე, არსენ კაპიბოსელი, არსენ ბერი, რომელთა ერთმანეთისაგან გამიჯვნა ჰირს ჩვენს ლიტერატურათმცოდნეობაში მათი ერთმანეთის მიმართ იდენტურობის რამდენიმე ვარიანტია ცნობილი. იმ თვალსაზრისით, რომელიც აყალიბდებოდა კორნელი კეკელიძემ დამტკიცდა, უნდა განსხვავდეს და ჩვენი ლიტერატურის ისტორიაში თავთავიანთი ადგილი მიეკუთვნოს ორ არსენს — არსენ ბერსა და არსენ იყალთოელს; ხოლო ეს უკანასკნელი ამავე დროს იგივე არსენ გაჩეხიძე უნდა იყოს (58, გვ. 273). ახლებური თვალსაზრისის გვთავაზობს ივანე ლოლაშვილი, რომელიც არსენ იყალთოელის მოღვაწეობას ბევრად უფრო ფართოდ წარმოიდგენს და რამდენიმე ისეთ თხზულებას, რომელიც კორნელი კეკელიძის აზრით არსენ ბერს უნდა ეკუთვნოდეს, არსენ იყალთოელს მიაწერს (110). დაახლოებით ამავე პოზიციასზე დგას „დიდი სკულის კანონის“ და „რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერის“ მკვლევარი ენრიკო გაბიაშვილი (14 ა; 14 ბ). მისი ვარაუდით, არსენ იყალთოელი და არსენ ბერი ერთმანეთის იდენტური პიროვნებანი არიან და არსენ იყალთოელის ლიტერატურულ მემკვიდრეობას უნდა დაემატოს ყველა ის ძეგლი, რომელსაც არსენ ბერს მიაწერენ. გამონაკლისი, მკვლევრის აზრით, უნდა იყოს მხოლოდ „დავით აღმაშენებლის ისტორია“ (14 ბ, გვ. 171).

არსენს განათლება კონსტანტინოპოლის (მანგანის) აკადემიაში მიუღია. შემდეგ იგი მოღვაწეობს შავ მთაზე. ეფრემ მცირის ხელმძღვანელობით იწყებს მთარგმნელობით საქმიანობას და თანამშრომლობას უწევს ეფრემს „სამოციქულოსა“ და იოანე დამასკელის „გარდა მოცემაზე“ მუშაობის დროს. ეფრემის გარდაცვალების შემდეგ იგი

მუშაობდა სამოღვაწეოდ მანგანის აკადემიაში. არსენი მონაწილეობას იღებს რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებაში, რომელიც დაახლოებით 1105 წელს უნდა გამართულიყო (14 ბ, გვ. 17—18). აქამდე მას უნდა ეთარგმნა ქართულად „დიდი სკულისკანონი“ (14 ა). არსენი რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების მონაწილე ერთ-ერთი ავტორიტეტული სუბელემთავარია. იგი ტონს აძლევს საეკლესიო კანონთა დისკმას და მოხსენებულთა ძეგლის სინოდიკონში არსენ კალოპისელოს სახელით. სწორედ მასვე ეკუთვნის „შესხმა“ ანუ ქება დავით მეფისა, ჩართული „ძეგლისწერაში“¹. 1114 წლის მახლობლად იგი საქართველოში საზოგადოოდ დაბრუნებულია და ახლადშენებულ გელათის აკადემიაში დამკვიდრებულია. აქედან იგი კახეთში, იყალთოს აკადემიაში, გადასულა. ცხოვრების უკანასკნელ პერიოდში არსენი შიომღვიმის მონასტერში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა. არსენი დაახლოებით დავით აღმაშენებელს, მასთან ერთად მონაწილეობა მიუღია პაქრობაში სომეხთა წინააღმდეგ 1123 წელს, როდესაც მეფემ ქ. ანისი აიღო. მას დაუწევია ოთხთავიანი ეპიტაფია დავითის გარდაცვალებზე. დავით მეფის სიკვდილის (1125 წ.) შემდეგ არსენს, როგორც ჩანს, დიდხანს აღარ უტოცხლია.

დავით მეფის ისტორიკოსი არსენ იყალთოელს ახსიათებს, როგორც „თარგმანსა და მეცნიერსა ბერძენთა და ქართველთა ენისასა და განმანათლებელსა ყოველთა ეკლესიათასა“. არსენს განუვითარებია ის მთარგმნელობითი სტილი, რომელიც ბერძნულ ტექსტთან ზუსტად მისულას მოიხთხოვდა. ამ თვალსაზრისით არსენის ნათარგმნ თხზულებათა ენა გარდამავალ ეტაპად ჩანს ეფრემ მცირესა და იოანე ბერძნულ შორის. ამით უნდა აიხსნას ის, რომ, ერთი მხრივ, არსენს აღარ აკმაყოფილებს ეფრემის მიერ შესრულებული თარგმანები (იგი თავიდან თარგმნის ეფრემის მიერ მისივე თანამონაწილეობით გადმოღე-

¹ ვფიქრობთ, არ არის გასაზრებელი მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც არსენი ენა იყოს ავტორი საზოგადოდ მთელ „რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერისა“ (14 ბ). საქმე ისაა, რომ ამ კრების „ძეგლისწერაში“ სინოდიკონის („მრავალამეზიასა“) და მოსახსენებლების წინ ჩართულია არსენ იყალთოელის „შესხმა“ დავით მეფისადმი სათაურით „მეფესა დავითს მონაზონი არსენი“. თუ მთელი „ძეგლისწერის“ ავტორი იგივე არსენი იყო, მაშინ მოულოდნელია არსენის ავტორობით მხოლოდ ამ ქვეთავის გამოყოფა. ამასთანავე არც ისაა მოსალოდნელი, რომ არსენს თავისივე შედგენილ „ძეგლისწერაში“ საკუთარი მრავალამეზიური ჩაერთო. „ძეგლისწერა“ კი, როგორც ცნობილია, მრავალამეზიურ უძღვინს ოთხ დიდ საეკლესიო ხოლმესს: იოანე კათალიკოსს, ევსტრატე მონაზონს, გიორგი მწიგნობართუხუცესს და არსენ კალოპისელს. გარდა ამისა, „ძეგლისწერაში“, მართალია, ჩანს დავითნობა არსენ იყალთოელის თარგმნილ „დიდი სკულისკანონზე“, მაგრამ იმავე დროს აქვარა ისიც, რომ „ძეგლისწერის“ ავტორი შეიძლება უფრო „დიდი სკულისკანონის“ ფაქტებისა და ცნობების გადმოცემაში, რაც მოულოდნელია არსენ იყალთოელს მოსულა (58, გვ. 311; 14 ბ, გვ. 83—87).

ბულ იოანე დამასკელის „გარდამოცემას“); ხოლო, მეორე მხრივ, მისი ვნა უჩვენებს იმ ელემენტებს, რომლებიც ჩვენში უფრო მოვიანებით მეცოდრდება პეტრიწონული სტილის სახელწოდებით. არსენისეული ზუსტად მისვლა ბერძნულ ტექსტთან უკვე ზოგჯერ ქართული ენის ბუნებაზე ძალდატანებასაც იწვევს. ამას არსენიც შენიშნავდა. ანასტასი სინელის „წინამძღუარის“ საკუთარი თარგმანის ბოლოს არსენი წერს: „თუ სიბნელე რაიმე სადმე ანუ სიღუჭიერე შესღვამს, იგი ბერძნულისა შედარებულობისაგან არს და არა ქართულთა სიტყუთა დაშუენებასა ვერმეცნიერობისაგანა“. არსენ იყალიბების ნათარგმნი იგი ძირითადად დოგმატიკურ, პოლემიკურ და კანონიკურ ლიტერატურას თარგმნის. ფილოსოფიური ინტერესებზე მიუთითებს, რომ ძირითადად დოგმატიკურ, პოლემიკურ და კანონიკურ ლიტერატურას თარგმნის. ფილოსოფიური ინტერესებზე მიუთითებს, რომ ძირითადად დოგმატიკურ, პოლემიკურ და კანონიკურ ლიტერატურას თარგმნის. ფილოსოფიური ინტერესებზე მიუთითებს, რომ ძირითადად დოგმატიკურ, პოლემიკურ და კანონიკურ ლიტერატურას თარგმნის.

არსენს ქართულად შეუღვენია უზარმაზარი კრებული „დოგმატიკონი“. „ინიციატივა ასეთი კრებულის შედგენისა ეკუთვნის თვით მთარგმნელს. ბერძნულ ენაზე ასეთი სახელმძღვანელო ჭერჯირობით ცნობილი არაა“ (58, გვ. 278). არსენის შემდგომ ამ კრებულის შედგენილობა კიდევ და კიდევ იზრდებოდა. კორნელი კეკელიძის აზრით, არსენისეულ კრებულში თავდაპირველად 20 თხზულება შედიოდა, ივანე ლოლაშვილი, რომელმაც საგანგებო გამოკვლევა უძღვნა „დოგმატიკონს“ (110, გვ. 104—157) არსენისეული რედაქციის შედგენილობას უფრო ფართოდ წარმოადგენს. „დოგმატიკონის“ ყველაზე სრულ და უძველეს ნუსხად S 1463 ხელნაწერია (XII ს.) მიწნეული. ამ ხელნაწერის მიხედვით „დოგმატიკონი“ შემავალი ძირითადი თხზულებანი შემდეგია (იხ. 110, გვ. 104—141): ანასტასი სინელის „წინამძღუარი“, იოანე დამასკელის „წყარო ცოდნისა“, თეოდორე აბუკურას ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ტრაქტატები, კირილე ალექსანდრიელის თხზულებანი, ლეონ ბაბის ეპისტოლე ფლავიანესადმი, შვიდი ანტიმონოფიზიტური ეპისტოლე მიწერილი პეტრე ანტიოქელის მიმართ, ნიკიტა სტილათის თხზულებანი, მიქელ ფსელოს ტრაქტატი „პირმოშოსათვის“, ექსტრატი ნიკეელის ანტილათინური ტრაქტატი „მოსაკუნებელი შემოკლებული...“, ანონიმ ავტორთა რამდენიმე პოლემიკური სტატია პურიათა, სომეხთა, იაკობიტთა, სარკინოზთა და ელინთა (ძველ ბერძენთა) წინააღმდეგ.

გარდა „დოგმატიკონისა“ არსენ იყალიბებს ქართულად უთარგმნია მართლმადიდებლური ეკლესიის საეკლესიო სამართლის ძირითადი კოდექსი 14-ტიტლოვანი ბერძნული „ნომოკანონი“, რომელსაც ქართულ თარგმანში „დიდი სჯულისკანონი“ ეწოდება. არსენის მიერაა შემოტანილი ქართულ მწერლობაში გიორგი ამარტოლის „ქრონო-

ტიკონი“ და სხვა რამდენიმე ავთოგრაფიული თუ ჰომილტიკური ძეგლები, რომლებიც ძირითადად მისი მოღვაწეობის პირველ პერიოდში ეფერებ მცირის ხელმძღვანელობით უნდა იყოს შესრულებული. იოანე პეტრიწი (XI—XII სს.) ქართული მთარგმნელობითი და ფილოსოფიური სკოლის უდიდესი წარმომადგენელია. ბიოგრაფიული ცნობები მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის თაობაზე ჩვენამდე არ შემონახულა. დღეისათვის ქართულ მეცნიერებაში იოანე პეტრიწის ბიოგრაფიის რამდენიმე მომენტია გამოყოფილი: განათლება იანეს მიუღია კონსტანტინოპოლის ანუ მანგანის აკადემიაში, რომელიც იმპერატორ კონსტანტინე მონომახს 1044—1047 წლებში დაუარსებია. იოანე პეტრიწი ყოფილა მოწაფე იოანე იტალოსისა. ჩვენამდე მოღვაწეობა იოანე იტალოსის საყურადღებო წერილი, მიწერილი მისი მოწაფის „აფხაზი გრამატიკოსისადმი“, რომელიც ყველა წიშნით იოანე პეტრიწი უნდა იყოს. 1082—1084 წლებში კონსტანტინოპოლში გაიშრია იოანე იტალოსის და მისი თანამოაზრეების, გასამართლები. მათი დედაქალაქიდან გააძევეს. საფიქრალოა, რომ ეს დევნა განიცადა იოანე პეტრიწიც. ამის შემდეგ იოანეს ბედი დაკავშირებულია 1083 წელს ბულგარეთში, სოფელ პეტრიწონში, გრიგოლ ბაკურიანისძის ბერად აღსაყვანად ქართველთა მონასტერს, რომელიც პეტრიწონის მონასტრის სახელითაა ცნობილი. სავარაუდოა, რომ იოანე ამ მონასტერში არსებული სემინარიის ხელმძღვანელი იყო. აქედან უნდა მოდიოდეს იოანეს ზედწოდება პეტრიწი. 1106 წელს დავით აღმაშენებელმა დაიწყო გელათის შენება. გელათის მონასტერთან დაარსდა ქართული აკადემია. დავითმა გელათში სამოღვაწეოდ საზღვარგარეთიდან მოიწვია ქართველი სწავლულები. მათ შორის იყო იოანე პეტრიწიც. იგი გელათის აკადემიის რექტორი უნდა ყოფილიყო. იოანე საქართველოში, როგორც თვითონვე წერს, „დავითის გამგონებისა და წყალობითა და თანადგომისა მიხედვით“ მოღვაწეობდა. პეტრიწის ცხოვრება ალბათ დავით აღმაშენებლის ხანას დიდი ხნით ვერ გადასცდებოდა.

იოანე პეტრიწის სახელთან დაკავშირებულია პეტრიწონული ლიტერატურული სტილის შექმნა. ამ სტილით XII საუკუნის საქართველოში რამდენიმე იოანე თარგმნიდა ბერძნულიდან ქართულად სათვითო წიგნებს. ქართულ მეცნიერებაში დამკვიდრებული ტრადიციით ქრონოლოგიისაგან განსხვავდებიან ამ პერიოდში მოღვაწე სამი იოანე: იოანე პეტრიწი, იოანე ტარიგისძე და იოანე ჭიჭიბეიძე¹.

¹ უკანასკნელ წლებში სხვა თეოლსაზრისი ამ იოანეთა ურთიერთ მიმართებაზე საზოგადოდ იოანე პეტრიწის ცხოვრებასა და ლიტერატურულ მეცნიერებაზე წამოყენა ივანე ლოლაშვილმა. თავისი კვლევის დასკვნებს ავტორი ასე აყალიბებს:

იოანე პეტრიწის თარგმანები სასულიერო მწერლობის რამდენიმე დარგს მოიცავს. ისტორიოგრაფიულია მის მიერ თარგმნილი „მოთხრობანი იუდაებრივისა სიტყუადსაბამისაჲ“. ავოგრაფიულია მის მიერ იამბიოდ გადმოღებული ქრისტეფორე მიტილენელის „გალექსილ კალენდარი“, რომელსაც ქართულ თარგმანში ეწოდება „გალობისა ყოველთა წმიდათანი“. იოანეს უთარგმნია სკიმეონ ლოლითელის დამუშავებული „მერკვირის ცხოვრება“ და „წამებანი“ ბარბარესი ფოსიმესი. იოანესავე მიეკუთვნება თეოდორე ალექსანდრიელის ცხოვრება“ გადმოღება. ანტონ კათალიკოსის მის მიერ შედგენილ „თთუესში“ შეტანილი აქვს რამდენიმე ლიტურგიკული ჰიმნი, რომლებსაც იოანე პეტრიწს მიაწერს. ანტონისავე მოწმობით, იოანე პეტრიწს ქართულად „საღმრთო წერილიც“ უთარგმნია. ასკეტურ-მისტიკური შინაარსით იოანეს გალექსილი „სათნოებათა კიბე“, რომელიც წარმოადგენს იოანე სინელის „კლემენტის“ თავისუფალ გადამუშავებას. იოანე პეტრიწის ლექსითი რედაქცია „კლემენტის“ ეფთვიმე ათონელისეულ თარგმანს ეკრძნობა (53, 136. 88—99). ჩვენამდე მოღწეულია პეტრიწის თარგმნილი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური საკითხავებიც, მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანი იოანეს თარგმნილი ფილოსოფიური ძეგლებია. აღორძინების ხანის ცნობების თანახმად, პეტრიწს ქართულად უთარგმნია არისტოტელეს ლოგიკურ-რიტორიკული ტრაქტატები *Толма* და *Нері ჭყურყინა*, თუმცა ისინი ჩვენამდე მოღწეული არა ჩანს. სამაგიეროდ შემონახულია მისი თარგმნილი ნემესიოს ემპელის „ბუნებისათვის კაცისა“ და პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“. ამ უკანასკნელ თარგმანს იოანე პეტრიწი ურთავს კომენტარებს, რომლებიც ფაქტობრივად ორიგინალურ ფილოსოფიურ

1. იოანე ფილოსოფოსი ჰიმეიმელი და იოანე ფილოსოფოსი პეტრიწი ერთი და იგივე პირია. „ჰიმეიმელი“ იოანეს გვარია, „პეტრიწი“ — ზედწოდება. 2. „იოანე საღმრთოდ ფილოსოფოსი და კორციელად ღრამატეოსის“, რომელიც ღამხარეისა ეფრემ მცირეს ფსევდო-დიონისე არეობავლის შრომების ქართულად თარგმანშია, არის იოანე პეტრიწი. XI საუკუნის 90-იან წლებში ეფრემ მცირესა და პეტრიწის ერთად უძიოდვეწნაით შგ-მათგ. 3. იოანე ფილოსოფოსს არ უმოღვაწნია პეტრიწისა და ქართველთა მონისტერში. ზედწოდება „პეტრიწი“ არ ნიშნავს „პეტრიწიწი“ ნელს“. 4. ამონოს ერმისის თხულებანი „მოსაქსენებელი ხუთთა კვათადმი პატარა ფიორ ფილოსოფოსისათა“ და „მოსაქსენებელი ათთა კარბილორიათადმი არისტოტელისათა“ თარგმნილთა იოანე პეტრიწის მიერ. მათი თარგმნა შეუდომით მიეწერება იოანე ტაბიჭისეს — მოღვაწეს, რომლის ცნობათა და შემოქმედება ჩვენთვის უცნობია. 5. არსენ ბერი და არსენ იყალთოელი ერთი და იგივე პირია. არსენ ბერი არის დღევთ აღმაშენებლის ისტორიკოსი. „აზმათა“ ავტორის ცნობით, „სხოთუბა მეფეთ-მეფისა დავითის“ დაუწერია იოანე ფილოსოფოსს ჰიმეიმელს (ანუ პეტრიწს). 6. „ქალმეპქისი“ მეორე ქართული პროზაული რედაქცია, რომელიც მიეწერება იოანე პეტრიწს, იოანე მელათელს (A 39), ეკუთვნის იოანე პეტრიწს (53, გვ. 68—69).

[illegible]

იოანე ტარიჭისძე (XII ს. I ნახევარი). ლიტერატურულ-
კრიტიკული თხზულებები და დოკუმენტები დავით აღმაშენებლის
წამყვანი ბეგრ ფილოსოფოსს მოესვენებენ სახელით იოანე.
ქვემოთაღებული მათი ერთმანეთისგან გამოჩნდა. XVIII—XIX საუკუნე-
შიც კარგად მომდინარე ტრადიციული ცნობებით, იოანე ტარიჭისძე დიდი
ფილოსოფოსი, ღვთისმეტყველი და მთარგმნელია, რომელიც ათონის
მთაზე აღზრდილი. ქართული წყაროების ცნობით იოანე ტარიჭისძე
1114 წელს სხვა ფილოსოფოს-მთარგმნელთან ერთად საქართველო-
ში დაბრუნებულა. იოანე ტარიჭისძის თარგმანებიდან ჩვენამდე შემო-
ნახულია ამონის ერმისის „მოსაცხენებელი ხუთთა კმათადმი პორფი-
რი ფილოსოფოსისა“ და „მოსაცხენებელი ათთა ჭატლორიათადმი
მისტოტელისათა“. V—VI საუკუნეების ნეოპლატონიკოს ამონიოს
შემოსისადმი ინტერესი მთარგმნელის ნეოპლატონურ ორიენტაციასაც
გამოთავსებს (იხ. 58, გვ. 307, 308).

მეფისთვის (იხ. 58, გვ. 314, 315).
 იოანე ჭიჭიშკელი, თამარ მეფის ისტორიკოსის შიშითების
 დასაბუთებლად, XII საუკუნის მეორე ნახევრის ფილოსოფოსი და მთარგმნე-
 რი, რომელსაც დიმიტრი მეფის შესახებ და თამარის გარდაცვალე-
 ლისა და დავითის აღწერა მოეწერება. იოანე ჭიჭიშკელის სახე-
 რით ჩვენამდე შემდეგი თარგმანებია მოღწეული: "თარგმანებია მელე-
 სისტისა" მიტროფანე სმირნელისა, "თარგმანებია ეკლესიასტისა" —
 პრიპიოდორ ალექსანდრიელისა, "თარგმანებია მარკოზის სახარე-
 ლისა" და "თარგმანებია ლუკას სახარებისა" თეოფილაქტ ბულგა-
 რელისა. შესაძლებელია მისივე შესრულებული იყოს ჩვენამდე მოღ-
 წეული იმავე თეოფილაქტ ბულგარელის "თარგმანებია იოანეს სახა-
 რებისა". თავისი ინტერესით იოანე, როგორც ვხედავთ, ეგზეგეტიკო-
 სი, ხოლო მთარგმნელობითი სტილით — გამგრძელებელი პეტრიწო-

1150—1178 წლებში. შემდგომ იგი იერუსალიმში ბერად აღკვეცილა. თუმცა რამდენიმე წლის შემდეგ თამარ მეფეს საეკლესიო საქმეების მისაგარებლად საქართველოში გამოუთხოვია. გარდაცვლილია იგი 1190 წლის მახლობლად. ნიკოლოზი არის ავტორი ორიგინალური შრომებისა. მათ შორის უმნიშვნელოვანესია „საკითხავი სუეტისა

ცხოველისა, კუთრათისა საუფლოისა და კათოლიკე ეკლესიისაჲ, რომელშიც საუბარია ქართველთა გაქრისტიანების საკითხზე, ნინოს მოღვაწეობაზე საქართველოში და სასწაულებზე, რომლებიც სვეტიცხოველს მოუხდენია. ავტორი ნაშრომში რამდენიმე თეორიულ პრობლემას აყენებს, რომელთა შორის განსაკუთრებით საინტერესოა ქალის პრიმატის საკითხი. ნიკოლოზი იყო ბერძნული ენიდან მთარგმნელი მას უთარგმნია მაქსიმე აღმსარებლის დოგმატიკურ-პოლემიკური და ეგზეგეტიკური თხზულებანი, კერძოდ ეპისტოლეები, სიტყვები და ანტიმონოფიზიტური და ანტიმონოფელიტური ტრაქტატები (58, გვ. 318—322).

პეტრე გელათელს (XIII ს.) ძველი ქართული ტრადიციის თვლის დიდ ღვთისმეტყველად და რიტორად. იგივე ტრადიცია მას გრიგოლ ნაზიანზელის და ბასილი კესარიელის სიტყვათა მთარგმნელად მიიჩნევს. პეტრეს სახელით ჩვენამდე ერთი თარგმნილი თხზულებაა მოღწეული. ესაა იოანე სინელის „კლემენსის“ პატრიარქ ფოტის სქოლიოები (A 39).

ბერძნული ენიდან სასულიერო ძეგლების თარგმნა საქართველოში მეცამეტე საუკუნიდან საგრძნობლად შესუსტდა, თუმცა არ შეწყვეტილა. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც, რომ ქართული ლიტერატურის დაქვეითების ხანიდან საზოგადოდ ძალზე მცირე ცნობებია ჩვენამდე მოღწეული, ადვილად ასახსნელი გახდება, თუ რატომ აღარ გვხვდება ქართულ საისტორიო წყაროებში ამის შემდეგ იმ ქართველ მთარგმნელთა სახელები, რომლებიც აგრძელებდნენ წინაპართა ამ დიდ საქმიანობას და ამდიდრებდნენ ქართულ სულიერ კულტურას ბერძნული ენიდან შემოტანილი ლიტერატურით. აღორძინების ხანაში ქართული ლიტერატურული ცხოვრების საერთო აღმავლობას მთარგმნელობითი პროცესის გამოცოცხლება მოჰყვა. მხოლოდ ბერძნული ენა და ბიზანტიური ლიტერატურა უკვე აღარ იყო ის ძირითადი წყარო, რასაც ეწოდებოდა ქართველ ლიტერატორთა ინტერესი. წინა პლანზე გადმოვიდა ურთიერთობა სპარსულ ლიტერატურასთან, იწყო ინტენსიური თარგმნა სასულიერო და ზოგადსაგანმანათლებლო წიგნებისა რუსული ენიდან, გამოცოცხლდა მიმართება სომხურ საეკლესიო მწერლობასთან. ამ საერთო აღმავლობის პროცესში ბერძნულ საქრისტიანო მწერლობასთან მიმართებაც აღმოჩნდა ჩაბმული. XVIII საუკუნეში ბერძნული ენიდან ქართულად თარგმნიდნენ წიგნებს კვიპრიანე სამთავცენელი, იოანე ქსიფილიძე და პეტრე მცხეთელი და გაიიზრდა რეპერტორი.

ქართული ფსალფუნიკის ინტონაციური თავისებურებები¹

ქართულთა მეფის დავითის სახელთან დაკავშირებული ბიბლიური წყარო და ვითინი ძველი ებრაული ლიტერატურის შესანიშნავი ძეგლია. დავითის ფსალმუნებში პოეტურად აისახა ებრაელთა ქართველთა ხანგრძლივი და მღელვარე ეპოქები.

ჩვენი ყურადღება ქართული ფსალმუნებისადმი შემთხვევითი არ არის, ჭერ ერთი, დავითნი ქართულ სასულიერო მწერლობაში ქართული უპირველესი ნათარგმნი ძეგლია. მეორეც, ფსალმუნები ძველი ქართული მხატვრული სიტყვის იშვიათი ნიმუშია. და ბოლოს, ქართული ფსალმუნების მხატვრული თავისებურებების გარკვევასთან დაკავშირებული.

ქართული ფსალფუნიკის ინტონაციური სახასიათო

ფსალმუნების ინტონაციური თავისებურებების შესწავლა შესაძლებელია მისი შედარებით ძველი ქართული მწერლობის სხვა მხატვრულ თუ არამხატვრულ ძეგლებთან. ასეთი მუშაობა თვალნათლივ დაგვიანახებდა ფსალმუნების ინტონაციურ თავისებურებებს და მათ შორის როლს დავითნის პოეტურობაში. მაგრამ, ვფიქრობთ, პირველ რიგში უმჯობესი იქნება ჩატარდეს ფსალმუნების ტექსტის ინტონაციური აღწერილობა, რაც მასალას მოგვცემს ფსალმუნების ინტონაციის დასახასიათებლად და დაინტერესებულ მეცნიერს გაუადვილებს მისი ინტონაციის სხვა ძეგლებთან შედარებას. წინასწარი მარჯნადასახულობიდან გამომდინარეობს აგრეთვე ისიც, რომ ჩვენ ფსალმუნებსა და შემოვიფარგლებით ფსალმუნების ინტონაციური თავისებურებების მითითებით და იმის ჩვენებით, თუ რა იწვევს ამ თავისებურებებს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენ მიერ ქვემოთ მოტანილი ინტონაციური თავისებურებები ქართული ფსალმუნებისა იმ ნიშნით კი არაა გამოყოფილი, რომ ისინი სხვა მხატვრულ ძეგლებს არ მასიათებს, არამედ იმით, რომ მკვეთრად და კანონზომიერად არიან გატარებული ქართულ დავითნის ტექსტში.

რამდენადაც ჩვენ გვაინტერესებს ქართული ფსალმუნების ინტონაციური საფუძველი, ჩვენ მიერ შენიშნულ ინტონაციურ თავისებურებებში

¹ ეს ქვეთავი ძირითადი შემადგენელი ნაწილია ჩვენი სადოლომო შრომისა „ქართული ფსალმუნების მხატვრული თავისებურებანი“, რომელიც დაწერეთ 1960 წელს აკადემიკოს კორნელი კეკელიძის ხელმძღვანელობით და როგორც ნაყოფს ამ სამშრომლობისა, ვაქვეყნებთ შეგებისა და ვადაშუშავების გარეშე.